

BERGEIJK TELDE VERBAZEND VEEL ONDERDUIKERS¹

Ad Tilborghs

Vrijwel direct na de bevrijding van Bergeijk werden organisaties opgericht die zich gingen bekommeren om de onderduikers. Die onderduikers waren vooral personen die tijdens de bezetting werden gezocht omdat ze weigerden naar het pijpen van de bezetters te dansen. Bijvoorbeeld - en dat waren de meesten – doordat ze niet reageerden op de oproep zich te melden voor de *Arbeitseinsatz*, die hen dwong in Duitsland te gaan werken in de oorlogsindustrie. De bezetters hanteerden het beginsel ‘niet goedschiks dan kwaadschiks’. Veel Bergeijkse sigarenmakers raakten in de loop van de oorlog werkloos en werden om die reden opgeroepen. Deze mensen zochten een schuilplaats waar ze buiten het zicht van de bezetter konden blijven. Dat kon thuis zijn, verscholen in een verborgen ruimte, of elders, bij andere mensen, in een omgeving waar zij zich konden verbergen wanneer gevaar dreigde. Want ze waren vanaf de eerste dag vogelvrij. Ze hadden niet de gebruikelijke documenten waarmee ze zich konden legitimeren. Ze hadden geen inkomen. Voor hun levensonderhoud waren ze afhankelijk van de mensen bij wie ze –illegaal – verbleven. Of die hen daarbij hielpen. Met gevaar voor eigen leven....

Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren er in Bergeijk en omgeving nog meer personen en organisaties die zich tegen het Duitse gezag verzetten. Dit verzet, ook wel ‘de ondergrondse’ genoemd, probeerde het beleid van de bezetter zo veel mogelijk te saboteren. Ook probeerde het Joden, dwangarbeiders en politieke tegenstanders te helpen onderduiken en gestrande geallieerde piloten op te vangen, te verbergen en, met gevaar voor eigen leven, in veiligheid te brengen.

De ondergrondse werkers van Bergeijk en omgeving organiseerden zich na de bevrijding in de ‘Gemeenschap Oud Illegale Werkers’, afgekort G.I.O.W. Ook werd het Landelijk Herstel (L.H.) opgericht. Deze laatste organisatie probeerde zo veel mogelijk ex-onderduikers te helpen, nu zij zich eindelijk weer gewoon op straat konden vertonen.

Een ex-onderduiker moest daarvoor een aanvraag indienen voorzien van naam, geboortedatum en adres. Ook moest het ‘duikadres (of de duikadressen) worden vermeld. En er moest een referentie worden opgeven die de aanvraag ondersteunde. Verder moesten nog bijzonderheden die van belang konden zijn worden gemeld.

De aanvragen stroomden binnen. Die van Bergeijk en omstreken bij het Landelijk Herstel Oost-Brabant, duikdistrict NBO IV 3. Al snel telde de lijst bijna tachtig personen. Niet alleen uit Bergeijk (het overgrote deel), maar ook uit Riethoven, Luyksgestel, Valkenswaard, en zelfs uit Nijmegen, Wassenaar en Amsterdam. Zij allen waren in Bergeijk ondergedoken. Het aantal was opmerkelijk groot. Bergeijk was immers een kleine gemeenschap waarin de mensen elkaar kenden, al was het maar van gezicht. De aanwezigheid van vreemdelingen liep doorgaans gauw in de gaten. De jongeren onder ons zullen zich nauwelijks kunnen voorstellen hoe dun Bergeijk, vooral het buitengebied, bevolkt was. Pakweg twee- of driehonderd meter buiten het centrum waande men zich al in het buitengebied.

Ter illustratie:

In juni 1950 stelde de gemeente Bergeijk een lijst op van de straatnamen en huisnummers. Die begon met Achterste Aa en eindigde met Woeste Polder. Welgeteld 52 straatnamen. De Molenakkers bijvoorbeeld telde toen nog maar met 24 huisnummers. De na de oorlog verrezen Prinses Marijkestraat telde 28 genummerde huizen links en 45 rechts. Nu, anno 2019 telt Bergeijk (volgens de

¹ Dit artikel verscheen in De Keersopper, periodiek van Heemkundekring Bergeijk, nr. 56, december 2019.

Postcode-site) 202 straatnamen, variërend van Aan 't Laar tot de Zonnebloemstraat. Met ruim 7550 huishoudens, te verdelen over 16 buurten en 5 wijken.

Voorbeelden

Hieronder volgen voorbeelden van Bergeijkse onderduikers en hun duikadressen.

Landelijk Herstel Oost-Brabant HAZA

1. Naam en voornaam	Wit. de. Antonius 14/2 '11
2. Duikdistrict en rayon	A.B.O. IV 3
3. Duikadres	C. Gijssens. Bucht Bergeijk. Wit. de. Wit. Veldhoven.
4. Reden van duiken (categorie)	Militair.
5. Datum van duiken	6 Juni 1943.
6. Eigen adres	Hof A. 291 Bergeijk.
7. Beroep	Kapper.
8. Godsdienst	R.K.
9. Gehuwd	Ja.
10. Aantal kinderen	3 drie.
11. Kostwinner	Ja.
12. Totaal gezinsink. voor duiken	10,- per maand.
13. Uitbetaald steunbedrag	10,- per maand.

- Antonius de Wit (14 febr. 1911) dook 6 juni 1943 onder. Hij woonde op 't Hof (A 291), verdiende tot dan de kost als kapper, was getrouwd en had drie kinderen. Als reden van onderduiken gaf hij op 'militair'. Als duikadressen had hij: C. Gijssens, Bucht Bergeijk, en A. de Wit Veldhoven.
- Godefridus C. Verhagen (20-jun-1924) en Petrus G. Verhagen (9 feb 1923), gebroeders, woonden bij hun ouders Hoek 47 (A 400) toen ze in mei 1943 onderdoken omdat ze een oproep voor Arbeitseinsatz naast zich neer hadden gelegd. Godefridus (hij bespeelde het kerkorgel) hield zich thuis schuil; zijn broer Piet (kleermaker) verschuilde zich bij J. Franken op 't Hof (A 205).

Landelijk Herstel Oost-Brabant HAZA

1. Naam en voornaam	Verhagen. Godefridus. 2. 20/6 '24
2. Duikdistrict en rayon	A.B.O. IV 3
3. Duikadres	Hoek A 400. Bergeijk.
4. Reden van duiken (categorie)	Arbeitseinsatz
5. Datum van duiken	Mei 1943.
6. Eigen adres	Hoek A 400 Bergeijk.
7. Beroep	Organist.
8. Godsdienst	R.K.
9. Gehuwd	neem.
10. Aantal kinderen	—
11. Kostwinner	—
12. Totaal gezinsink. voor duiken	—
13. Uitbetaald steunbedrag	—

- Het klooster van de paters assumptionisten op 't Hof (waar de vader van Johan Biemans tuinman was) was vanaf mei 1942 het duikadres van Petrus Nijssen (21-6-1916) uit Nijmegen. Hij was van beroep verwarmingsmonteur.
- Corn. Antonius (23-9-1918), wonende op 't Loo (B 27) was een van de sigarenmakers die op de vlucht sloeg nadat hij in Duitsland aan het werk was gezet. Op 16 maart 1944 dook hij onder op het adres 't Loo (B28), bij C. de Voogd, zijn buurman.
- Op de Boevenheuvel 2 (A 150), bij Jan Boerman, vonden zeker drie onderduikers een onderkomen.
- Franc. H.J. van de Ende (4 juni 1918), wonende op 't Loo B 23, was kleermaker en vanaf 25 juni 1944 verborgen op de Boevenheuvel.
- Petrus J.C. Das (30-7-1923) wonende Eerselsedijk 13 (A 145), was sigarenmaker en kwam in mei 1943 op de Boevenheuvel terecht.
- Zijn broer Johannes A. Das (23 maart 1925), ook een sigarenmaker, zat vanaf 15 jan 1944 ondergedoken bij Van de Heijden, Schoolstraat 326 (nu Burgemeester Magneestraat 17).
- Jan. J. Dijkers (13 febr 1922) kwam van Wassenaar en was carrosseriebouwer. Hij ontvluchtte de Arbeitseinsatz en verstopte zich op 24 nov 1943 bij Jan Boerboom.
- Twee zonen van de sigarenfabrikant Willem Gijsbers doken onder toen ze de oproep kregen zich te melden voor de Arbeitseinsatz. Dat was Joh. P.C. Gijsbers (27 april 1924) en Corn. J.H.W. Gijsbers (25 febr 1923), allebei sigarenmakers, wonende aan de Molenstraat (A 306). Ze verscholen zich op het adres van A. van Leeuwen, Hoekerdijk (A 407). Jan gaf als datum op juni 1943 en Kees 14 juli 1943.
- Twee andere broers, Henricus Daris (21-1-1921) en Wilhelmus Daris (28 okt 1924), ook sigarenmakers die weigerden in Duitsland te gaan werken, doken onder (4 juli 1943 resp. mei 1943) Zij woonden thuis, in de Kleine Broekstraat (A 358) en bleven zich daar tot aan de bevrijding verstoppen.
- Leo L. Chr. Martens (10 febr 1924 , Belg van geboorte, een landbouwer die ook moest komen opdrijven voor de Arbeitseinsatz, hield zich vanaf juni 1943 schuil op zijn woonadres Woeste Polder 7 (B 84).
- Ook Hendrik Noordzij (26-10-1913), een beroepsmilitair (commies) wonende Broekstraat 6 (A 434), deserteerde 7 mei 1943 en vond een nieuw – geheim – onderkomen op het adres Woeste Polder 7.
- Mart. C. van Woerkum (24-3-1921), manufacturier, woonde aan de Meester Pankenstraat 8 (A 111) toen hij naar Duitsland moest. Ook zijn broer Jos. C.M. van Woerkum (mei 1942), eveneens manufacturier, kreeg die oproep. Beiden bleven in het geheim gewoon thuis. Martinus vanaf april 1942 en Sjem vanaf mei 1942.
- Leon. C. Wouters (21-11-1923) wonende Broekstraat 61 (A 475) was een zuivelbereider en woonde op Broekstraat 61 (A 475). Op 8 april 1942 dook hij onder. Hij gaf bij de bevrijding twee duikadressen op: J. van de Putte , Broekstraat 56 (A 474) en P. Bertens, Nieuwstraat 46 (A 183).
- K. Vullings, Bredasedijk 47 (B 78) zorgde vanaf 16 maart 1944 voor een schuilplaats voor Elias C. van de Steen (21-3-1922), afkomstig van Pernis (Rotterdam). Hij was een huisschilder.
- Jan Helselmans, Schoolstraat, nu Burgemeester Magneestraat, had vanaf 2 febr. 1943 als onderduiker in huis Ant. F. Ch. van Otten (23 juni 1922), een landbouwer, wonende in de Kleine Broekstraat (A 350). Hij weigerde voor de Duitsers te gaan werken.
- Jan Theuws, Rund (B 133), nam vanaf 24 jan 1913 Theo A. Schrijvens (16-4-1913) in huis, een sigarenmaker wonende Hoek (A 395). Hij was gevlucht uit Duitsland.

- Franciscus G. Burgers (10 maart 1912), gemeenteambtenaar, was afkomstig uit Wamel in Gelderland en werd gezocht door de SD (Sicherheitsdienst). Op 6 juni 1944 dook hij onder, eerst in Den Bosch, later bij F. Hoeks, Eindstraat te Bergeijk. Na de bevrijding was hij als gemeenteambtenaar werkzaam op de secretarie van Bergeijk.
- De timmerman Theodorus C. Smets (11-jan-1921), wonende Eindstraat (A 108) geniet de weinig benijdenswaardige eer de langst ondergedoken Bergeijkenaar te zijn. Vanaf 26 maart 1941 verschool hij zich in en bij zijn eigen woning. De reden? Gevlucht uit Rosenberg. Rosenberg was een psychiatrische instelling in Den Haag. Zij bood onderdak, onder andere aan een groep Joden die hier veilig hoopten te schuilen voor de Duitsers. Ze deden zich voor als patiënt. Men dacht dat de Duitsers dergelijke instellingen en verpleeghuizen ongemoeid zouden laten. Maar dat was een pijnlijke vergissing. Eind 1942 vielen de Duitsers de kliniek binnen. Ze pakten 251 Joodse onderduikers op. Die werden met vrachtwagens afgevoerd en naar vernietigingskampen in Polen gedeporteerd.

Op gewijde grond

Een bijzonder duikadres was Hof 12 (A 289), de eeuwenoude kerk midden in het dorp. Dit adres ontbreekt in de lijst van onderduikers die zich – met vermelding van hun duikadres – bij het Landelijk Herstel hebben gemeld. Als duikadres kwam de Hofkerk pas in beeld toen Johan Biemans – destijds tien jaar oud – zijn herinneringen aan de bezetting ophaalde. Dat deed hij in 2016, het jaar waarin hij de in dialectkringen prestigieuze Willem Ivenprijs won: de prijs voor het Beste Brabantse Verhaal. Die prijs werd hem toegekend voor het autobiografische verhaal over zijn vader Jan Biemans (1906-2004), die in de oorlog onderduikers hielp. De titel van zijn verhaal luidde *Drollen in de kerrek*. In het juryrapport werd het geprezen als ‘typisch Brabantse humor met een serieuze ondertoon’.

In dat verhaal beschrijft Johan de rol die zijn vader en moeder in het verzet speelden. Kern daarvan was dat zijn vader twintig jongemannen aan een schuilplaats in de kerk had geholpen. Na de oorlog was er maar één bij hem aangekomen om dank je wel zeggen “Daar heb je dan je leven en je huishouden en alles voor geriskeerd”, zo citeerde Johan zijn vader. “Ze zeggen wel eens stront voor dank”.

Johan vertelt dat hij pas achteraf had begrepen dat zijn vader 's avonds onderduikers de kerk binnen liet, om precies te zijn in de ruimte waar de verwarmingsketel stond, en hen 's morgens ook weer uit liet, tenminste als het veilig was. Een keer hadden ze hem 's morgens al heel vroeg aangehouden, aldus Johan. Er was een razzia aan de gang. Zo'n mof drukte hem een revolver op zijn vestje en vroeg *wo gehst du hin?* En zijn vader reageerde ad rem met *komme sie mit want ik ga stoken voor jullie kameraden*; de sleutel van de kerk paste ook op de verwarming van het patersklooster waar hij tuinman was. En de verwarming van het patersklooster was ook aangesloten op de (aanpalende) meisjesschool, waar Duitsers waren ingekwartierd.

Overdag moest de onderduiker op zijn duikadres uit het zicht van de bezetter blijven. En wanneer hij in de tuin of op het land meewerkte, gedurig op zijn hoede zijn. Als we het verhaal van Johan Biemans juist interpreteren, waren er nogal wat onderduikers die niet op hun duikadres de nacht doorbrachten maar zich in de avonduren omzichtig naar het centrum van het dorp begaven om daar, in de Hofkerk een slaapplek te zoeken. En dan 's morgens in alle vroegte weer op pad om via slinkse wegen op 'huis' aan te gaan. Die tochtjes waren niet zonder risico's, maar die nam men kennelijk voor lief.

Het gebeuren in en om de Hofkerk speelde in september jl. een hoofdrol in de herdenking van de bevrijding, 75 jaar geleden. Kinderen kregen de gelegenheid zich in de benauwende situatie van onderduikers te verplaatsen door hun weg te zoeken in een uit voormalige glijbanen opgetrokken buizenstelsel. Of ze dat inderdaad zo hebben ervaren, is niet helemaal duidelijk. Ze maakten er af en toe wel een jolige boel van.

Johan Biemans leven veranderde hier, volgens het spandoek.

Zwijgen was goud

Vast staat wel dat veel Bergeijkenaren er tijdens de oorlog belangeloos en niet van risico ontbloot voor hebben gezorgd dat mensen die door de bezetter werden gezocht een veilig onderkomen vonden. Zwijgen was écht goud in die tijd, want Bergeijk kende ook inwoners die heulden met de bezetter en die zodanig sympathiseerden met de Duitsers dat ze voor 'de goede zaak' zelfs duikadressen zouden hebben verraden. Die 'foute' mensen kwamen gedurende de bezetting van lieverlee in beeld. Direct na de bevrijding werden ze opgebracht en zonder enige vorm van proces gevangen gezet. Achteraf gezien zijn hierbij fouten gemaakt. Direct na de bevrijding was de *Partizanen Actie Nederland (PAN)* hierbij leidend. Deze groepering werd ook als de Blauwe Jagers aangeduid. Zij maakten jacht op 'foute' Nederlanders. Het is opmerkelijk dat veel van de geregistreerde onderduikers zich direct na de bevrijding – zoals ze dat zelf aangaven - aansloten bij de Blauwe Jagers. Dat waren Wilhelmus Daris (28-10-1924), Adr. P. van de Heijden (26 jan 1921), Hendrikus Kuijpers (31-8-1922), Christ M.A. Koevoets (22-5-1923), Johannes C. Loos (1 mei 1924), Francis. A. Schippers (30-6-1924), Leon. C. Wouters (21-11-1923), Walterus Willems (5-8-1921).

De twee verhalen van Johan Biemans zijn te beluisteren op
<https://www.nlutskebrabants.nl/index.php/438-johan-biemans-wint-de-willem-ivenprijs-2016> en
https://www.bergeijk.nl/home/brabant-remembers-bergeijk-remembers_48704/

Maandag 16 september 2019: Bergeijk viert Brabant Remembers

(Foto Martien Veekens)